

Původná práce

Aktuální problematika užívání návykových látek v České republice

Lidmila¹ Hamplová, Kvetoslava² Kotrbová, František² Kotrba

Souhrn

Užívání návykových látek je v České republice dlouhodobým závažným zdravotně společenským problémem. I přes dobře propracovanou národní strategii protidrogové politiky a vysoké finanční prostředky věnované na její naplňování se nedaří situaci v drogové oblasti v ČR zlepšovat. V roce 2010 byl v ČR odhadovaný počet problémových uživatelů drog – střední odhad - 39200 osob a výdaje z veřejných rozpočtů na protidrogovou politiku v roce 2010 dosáhly celkové částky 627,4 miliónů Kč. Na financování protidrogové politiky se státní rozpočet podílel 59,2 % a rozpočty obcí a krajů činily přibližně 40 %. Článek analyzuje silné a slabé stránky plnění národní strategie protidrogové politiky a pozitivní a negativní trendy v drogové oblasti v České republice.

Klíčová slova: drogová závislost, návykové látky, protidrogová politika, infekční nemoci (HIV, VHB, VHC), alkohol, kouření.

Summary

Abuse of addictive substances represents a serious long-term health and social problem in the Czech Republic. Despite a well-designed national strategy of anti-drug policy and significant funds dedicated towards its fulfillment, no significant lasting improvement in this area has been achieved. In 2010, the median estimate of problematic drug users stood at 39.200, while anti-drug policy public funding expenditures reached CZK 627.4 million. The government's share represented 59.2 % of these expenditures, with approx. 40 % provided from the budgets of municipalities and regions. The article analyses the strong and weak aspects of the fulfillment of the national strategy of anti-drug policy and the positive and negative trends in the field of drug abuse in the Czech Republic.

Key words: drug addiction, addictive substances, anti-drug policy, infectious diseases (HIV, VHB, VHC), alcohol, smoking.

Užívání návykových látek je v ČR republice dlouhodobě závažným zdravotně společenským problémem, který znamená obrovskou a zbytečnou zátěž pro společnost, rodiny, školství, zdravotnictví, soudy, policii a ekonomiku. Česká republika má relativně dobře propracovaný teoretický přístup k řešení problému užívání nelegálních drog, který je formulován v dokumentu Národní strategie protidrogové politiky na období 2010–2018, schváleném usnesením vlády ze dne 10. května 2010 č. 340. Tato strategie definuje základní východiska protidrogové politiky vlády ČR, směry řešení problému užívání drog, principy a přístupy, na kterých je protidrogová politika ČR založena. Dokument stanovuje 4 základní cíle protidrogové politiky do roku 2018,

a to snížit míru experimentálního a příležitostného užívání drog zejména mladými lidmi, snížit míru problémového a intenzivního užívání drog, snížit potenciální rizika spojená s užíváním drog pro jedince a společnost a snížit dostupnost drog zejména pro mladé lidi. Celostátní sledování i mezinárodní studie však jednoznačně potvrzují, že přes všechny snahy státu se situace v drogové oblasti včetně všech sociálních a zdravotních dopadů užívání drog nedaří v ČR zlepšovat a v některých aspektech ani stabilizovat.

V roce 2010 odhadovaný počet problémových uživatelů drog – střední odhad - dosáhl hodnoty 39,2 tis. osob, ve srovnání s minulými lety tento nárůst není statisticky významný. Významně se ovšem v roce 2010 zvýšil počet problémových uživatelů pervitinu (28,2 tis.) a rovněž se zvýšil počet injekčních uživatelů drog (na cca 37,2 tis.). Kraji s nejvyšším počtem problémových uživatelů drog a zároveň s nejvyšším počtem uživatelů opiátů jsou tradičně Praha a Ústecký kraj. Zejména v Praze a v dalších českých krajích je rozšířeno injekční užívání Subutexu. Běžné je současně

¹Vysoká škola zdravotnická o.p.s. Praha

²Zdravotně sociální fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, ČR

Adresa pro korešpondenci: MUDr. Lidmila Hamplová, PhD., Vysoká škola zdravotnická o.p.s., Duškova 7, 150 00 Praha 5, ČR
E-mail: lidmilahamplova@seznam.cz, hamplova@vszdrav.cz

užívání pervitinu a opiátů. Celkem tak problémové užívání drog zasahuje 0,5 % české dospělé populace (Mravčík et al., 2011).

V případě hodnocení stávající drogové situace v ČR je třeba zmínit negativní skutečnosti a trendy a především fakt, že nedochází ke stabilizaci ani snížení experimentálního užívání návykových látek. Trvale narůstá počet problémových (intravenózních) uživatelů návykových látek, nedochází ke snížení nabídky a poptávky drog, možnosti testování uživatelů drog na HIV/AIDS a virové hepatitidy jsou nedostatečné, zvyšují se počty žáků a studentů mezi uživateli drog a počty žen užívajících návykové látky a není dostatečně zajištěná zdravotní péče zejména pro mladistvé uživatele návykových látek.

V sociální oblasti se jako negativní jeví zejména to, že často spolu s uživateli drog žijí děti, neklesá nezaměstnanost a trestná činnost uživatelů drog, stoupá bezdomovectví a vážným problémem je kromě prostituce a homosexuální prostituce spojené s abúzem drog též stoupající počet případů řízení pod vlivem návykových látek.

Primární prevence na školách není koordinována na celostátní úrovni a adiktologické služby v zařízení výkonu trestu nejsou dostatečně nabízeny. Z epidemiologického hlediska je varující nízká míra testovaných klientů léčebně kontaktních center na HIV/AIDS, VHB a VHC a naopak vysoká míra prevalence virové hepatitidy C, která představuje závažný zdravotní problém injekčních uživatelů drog. Zvláště u virové hepatitidy typu C lze očekávat závažné zdravotní komplikace typu cirhózy jater a hepatocelulárního karcinomu v příštím desetiletí vzhledem k dlouhé době latence. Šíření krevních nákaz (VHC a HIV) vzhledem k nemožné prevenci formou očkování může v blízké budoucnosti znamenat nebezpečnou explozi.

Naopak mezi silné stránky a úspěchy dosažené na poli protidrogové politiky patří stávající kvalitní síť služeb kontaktně léčebných center, kvalitní sběr dat zajišťovaný hygienickou službou již od roku 1995 (drogový informační systém), dostupné očkování proti VHB, snížení podílu uživatelů vysoce návykového heroínu a kvalitní systém vzdělávání a výzkum v oboru adiktologie. Nabízí se též ocenit dosud nízký výskyt HIV/AIDS ve skupině injekčních uživatelů návykových látek, ovšem o tom, jaký je skutečný výskyt infekce HIV/AIDS jak u uživatelů drog, tak u ostatní populace, se lze jen dohadovat vzhledem k nedostatečnému testování.

Z mezinárodního průzkumu HBSC v r. 2010 vyplývá, že alespoň jednou v životě vyzkoušelo v ČR konopné látky 30,5 % žáků 9. tříd, v posledním roce to bylo 21,5 % a v posledním měsíci 10,9 % žáků 9. tříd, rozdíly mezi chlapci a dívkami jsou velmi malé.

Objektivní obraz české reality v celoevropském srovnání poskytují v posledních letech výstupy mezinárodní studie ESPAD. V roce 2011 byl v ČR poprvé zaznamenán pokles zkušeností mládeže s konopnými látkami a pokračoval pokles u nelegálních drog. Přesto patří ČR mezi evropské země s nejvyšší mírou konzumace alkoholu a nelegálních drog - především konopných látek. S výjimkou užívání těkavých látek převyšuje průměr ČR průměr evropských zemí ve všech dalších vybraných ukazatelích. Velmi výrazně v kouření ci-

garet v posledních třiceti dnech, pití alkoholu a pití nadměrných dávek alkoholu v posledních třiceti dnech, užití sedativ bez předpisu celoživotně a užití konopných látek celoživotně. Poněkud nižší je rozdíl v kategorii užití nekonopných drog v životě a jedinou kategorií, kde je český průměr poněkud nižší než průměr celoevropský, je užití těkavých látek celoživotně (Hibbel et al., 2012).

Podle národního protidrogového koordinátora Jindřicha Vobořila se ukazuje, že v zemích s vyšší prevalencí pití alkoholu v posledním měsíci a vyšší mírou pití nadměrných dávek alkoholu uvádějí zároveň studenti vyšší rozsah zkušeností s nelegálními drogami. Ukazuje se, že ČR je zemí, která se objevuje v žebříčku na nelichotivých prvních místech, ale je i zemí, kde se v posledních letech objevují některé pozitivní trendy ve vývoji situace v oblasti užívání nelegálních drog mezi studenty. Nijak se od devadesátých let minulého století nezměnila situace v kouření tabáku a konzumaci alkoholu a tyto oblasti zůstávají dlouhodobým a závažným problémem. Jak píše Popov (2011), ČR se celosvětově řadí mezi země s nejvyšší konzumací alkoholu na hlavu. „Víme to, ale nekonáme,“ píše Popov. Prevence škodlivého užívání alkoholu je v naší zemi zcela nedostatečná. Jak je to u nás se škodlivým užíváním alkoholu se podle Popova pouze domníváme. Nevíme, ale opět nekonáme (Popov, 2011).

Jak ukazuje ESPAD 2011, alespoň jednou v životě kouřilo cigarety 54 % šestnáctiletých, v posledním měsíci pak 28 % studentů, a to nejčastěji v Bulharsku, Chorvatsku, ČR, Francii, Lotyšsku, Monaku a na Slovensku (okolo 40 %). Pořadí těchto zemí s nejvyšší prevalencí kouření je v posledních letech prakticky stejné. Mezi roky 1999 a 2007 byl ve většině zemí zaznamenán pokles kuřáctví mezi mladými lidmi, situace do roku 2011 se výrazně nezměnila. Zeměmi s nejnižší prevalencí jsou severské země jako Island nebo Norsko, ale i balkánské státy jako Albánie nebo Černá Hora.

Kromě Islandu všechny ostatní země v rámci studie ESPAD uvádějí, že alespoň jednou v životě se napilo alkoholu nejméně 70 % studentů, v průměru to bylo 87 %. Alkohol v posledním měsíci konzumovalo přibližně 57 % evropských studentů. Mezi jednotlivými zeměmi lze pozorovat výrazné rozdíly – na nejvyšší příčce na žebříčku v pití alkoholu jsou ČR a Dánsko (více než 75 %), nejméně konzumovali alkohol studenti na Islandu (17 %) a v Albánii (32 %).

Pití nadměrných dávek alkoholu, tzv. epizodické pití (5 a více sklenic alkoholu při jedné příležitosti), uváděli nejčastěji studenti z Dánska, Malty, ČR, Chorvatska, Estonska a Slovinska (více než 50 % studentů). Nejvyšší objem alkoholu konzumovaný při jedné příležitosti uváděli studenti ze severovýchodních zemí - z Dánska, Finska, Norska a Švédska, Velké Británie a Irska (Fuller, 2005). Epizodické pití nejvíce vzrostlo v období mezi roky 1995 a 2007. Největší nárůst v posledních letech hlásí Chorvatsko, Maďarsko, Slovensko a Slovinsko, tedy země s historicky nižší prevalencí pití nadměrných dávek alkoholu mezi studenty.

Nárůst zkušeností evropské mládeže s užitím nelegálních drog, který byl pozorován v období mezi roky 1995 a 2003 se zastavil v roce 2007 a do roku 2011 zůstal stav na stejné úrovni. Alespoň jednou v životě zkusilo nelegální drogu 18 % studentů (21 % chlapců a 15 % dívek), v roce 1995 to bylo 11 % dotázaných. Nejčastěji uváděnou nelegální drogou jsou konopné látky - 17 % studentů užilo ma-

rihuanu nebo hašiš alespoň jednou v životě. Prakticky každý třetí student (29 %) vnímal konopné látky jako poměrně nebo snadno dostupné.

Jiné nelegální drogy užilo 6 % dotázaných, nejčastěji se jednalo o užití extáze nebo amfetaminů, zatímco užití kokainu, LSD a heroinu je mezi studenty uváděno minimálně.

Mezi země s vysokou prevalencí užití konopných látek v životě opět patří ČR (42 %), Francie a Monako (38 %) a Slovensko (27 %). Nejnižší prevalenci užití konopných látek uvedla Albánie, Bosna a Hercegovina, Faerské ostrovy, Moldavsko a Norsko (4-5 %).

Třetina současných uživatelů konopných látek vykazuje známky vysokého rizika rozvoje problémů v důsledku jejich užívání, což znamená, že ve vysokém riziku se nachází přibližně 5 % všech studentů napříč Evropou. Ze srovnání vybraných indikátorů užívání návykových látek v jednotlivých zemích s evropským průměrem vyplývá, že k zemím s nízkou prevalencí užívání návykových látek patří Island, ale také Albánie, Bosna a Hercegovina, Moldavsko a Černá Hora, zatímco k zemím s vysokou prevalencí užívání návykových látek patří ČR, Estonsko, Francie, Lotyšsko, Monako a Slovinsko. K užití nelegálních drog se v ČR přiznalo 43 % studentů, ve Francii a v Monaku to bylo 39 %. Oproti tomu Bosna a Hercegovina, Farské ostrovy, Moldávie, Černá Hora a Norsko uvádějí pouze 4-5 % (Hibbel et al., 2012).

V roce 2011 pokračoval v ČR pokles zkušeností mládeže s nelegálními drogami, který byl zjištěn mezi roky 2003 a 2007. Pokles zkušeností byl zjištěn u všech sledovaných nelegálních drog, poprvé včetně konopných látek.

Nejčastěji uváděnou nelegální drogou byly opakovaně konopné látky (42,3 % uvedlo alespoň jednu zkušenost v životě). Na dalších místech se objevovaly zkušenosti s užíváním léků se sedativním účinkem (10,1 %), s čicháním inhalantů (7,8 %), s užitím halucinogenních hub (6,9 %), s LSD (5,1 %), extází (3,3 %), amfetaminy (2 %). Zkušenosti s heroinem a kokainem byly u respondentů přítomny v 1,4% respektive 1,1 %. V posledních 30 dnech užilo marihuanu nebo hašiš 14,6 % šestnáctiletých, těkavé látky 1,5 %. Užití ostatních drog bylo zaznamenáno u jednoho procenta (1 %). Při extrapolaci na věkovou skupinu 15-19 let mělo odhadem v ČR alespoň jednu zkušenost s nelegální drogou přibližně 250.000 osob, opakovanou zkušenost 100.000 osob. Průzkum v roce 2011 potvrdil očekávané rozdíly v užívání konopných drog mezi pohlavími. Chlapci uváděli vyšší zkušenosti v porovnání s dívkami. U jiných drog nebyly rozdíly v závislosti na pohlaví významné.

Podíl uživatelů nikotinu zůstává dlouhodobě na stejné úrovni. Denně kouřilo v roce 2011 celkem 25 % šestnáctiletých, z nichž bylo 8 % silných kuřáků, kteří kouřili denně 11 a více cigaret. Rozdíly v prevalenci denní kuřáctví byly mezi pohlavími malé.

V užívání alkoholických nápojů se situace téměř nezměnila od poloviny 90. let minulého století. U chlapců vzrostla prevalence pravidelného pití piva, u děvčat vína a u obou pohlaví vzrostl výskyt pravidelné konzumace destilátů a alkoholů (alkoholizované limonády). Častěji než třikrát konzumovalo v posledním měsíci alkohol 21 % českých studentů (Hibbel et al., 2012).

Oproti roku 2007 se nezměnilo subjektivní vnímání rizik spojených s kouřením a pitím alkoholu. Jen 55 % dotázaných považuje denní kouření více než 20 cigaret za velké zdravotní riziko a necelá polovina dotázaných považuje za rizikové pít 4 nebo více sklenic alkoholu denně. Na vysoké úrovni zůstává i subjektivně vnímaná dostupnost cigaret a alkoholu, a to i přesto, že se jedná o látky, které by šestnáctiletým studentům neměly být volně dostupné. Celkem 85 % respondentů uvedlo, že by si dokázali obstarat cigarety.

Dlouhodobě převládá podíl respondentů, kteří uvádějí konzumaci alkoholu v restauraci, baru nebo diskotéce, v posledních letech roste i podíl těch, kteří si alkohol pro vlastní spotřebu kupují v obchodech.

Positivním zjištěním je klesající trend subjektivně vnímané dostupnosti nelegálních drog, který lze u drog typu extáze nebo pervitinu sledovat od roku 2003. V roce 2011 došlo i k poklesu vnímané dostupnosti u konopných látek (Hibbel et al., 2004, 2009).

Česká republika se přesto dlouhodobě řadí mezi země s nejvyšší mírou zkušeností studentů s užitím nelegálních drog v Evropě.

Podle celorepublikových dat (Studničková a Petrášová, 2012) přibližně 49 % z žadatelů o léčbu má pouze základní vzdělání nebo nedokončené základní vzdělání. Nedokončené základní vzdělání mají častěji ženy. Podle údajů drogového informačního systému /DIS/ v roce 2011 pravidelně zaměstnaní vykazovalo pouze 16,2 % všech uživatelů drog, přitom u mužů o 6,5 % více než u žen.

Česká republika se prozatím ubránila explozi HIV pozitivních uživatelů drog, i když informace o tom, že mezi HIV pozitivními případy jsou i uživatelé drog, je v každém případě závažná a alarmující vzhledem k rizikovému chování těchto osob. Celkový počet HIV pozitivních v České republice k 31. 5. 2012 byl 1761 osob české národnosti a 354 cizinců, z toho bylo 79 uživatelů drog.

Uvedené údaje musíme považovat pouze za dílčí, odpovídající realitě pouze částečně (Šejda, 1993), skutečnou prevalenci infekce HIV, a to nejen ve skupině uživatelů drog, vlastně neznáme (Brůčková, et al., 2005). Vysoké procento netestovaných v roce 2012 svědčí na jedné straně zřejmě o nezájmu uživatelů znát svůj HIV statut. Z praxe víme, že důvodem nízkého počtu vyšetřených na HIV pozitivitu, a to nejen u uživatelů drog, způsobuje nedokonalý systém nabídky testovacích míst a v mnoha místech jeho absence. V praxi se setkáváme i se zájmem klientů o testování na HIV, ovšem narážíme na několik problémů. Jde především o to, že testování lze provádět pomocí screeningových, orientačních testů, které je nutno konfirmovat (Contoreggi, 2000). Provádění těchto orientačních testů je možné pouze ve zdravotnických zařízeních, což většina kontaktních center v České republice není. Klienty je tedy nutno posílat do ordinací praktických lékařů, na infekční oddělení popř. psychiatrická oddělení nemocnic. Většinu klientů však tento fakt přináší překážky, především obavy ze ztráty anonymity. Mají také nedůvěru ke zdravotnickým zařízením, a proto vyšetření odkládají.

Virové hepatitidy jsou jedním z hlavních zdravotních indikátorů v oblasti drogové epidemiologie. Virová hepatitida typu C je nejnebezpečnější co do následků, tak i rizika

šíření. Ohrožuje celou komunitu uživatelů, jejich partnery, rodiny, ale i pacienty ve zdravotnických zařízeních při potřebě případné péče o tuto subpopulaci. Mezi nemocnými je vysoký podíl injekčních uživatelů, zhruba 2/3 všech nemocných v ČR. Závažné je zjištění, že 66–74 % hlášených uživatelů v rámci drogového informačního systému nebylo nikdy na VHC testováno (Studničková a Petrášová, 2012). Tato skutečnost se stává vážným problémem veřejného zdraví v České republice a je třeba zaměřit pozornost k jejímu akutnímu řešení.

Literatura

Brůčková, M., Malý, M., Vandasová, J.: Výskyt a šíření HIV/AIDS v ČR v roce 2004. (online). Státní zdravotní ústav, 14, 2005, s. 4. Dostupné z:

http://www.szu.cz/uploads/documents/CeM/HIV_AIDS/rocnizpravy/2004/HIV_AIDS_2004.pdf

Contoreggi, C., Jones, S., Simpson, P., Lange, W.R., Meyer W.A.III.: Effects of Varying Concentrations of Bleach on in vitro HIV-1 Replication and the Relevance to Injection Drug Use. (online). *Intervirology*, 43, 2000, č. 1, s. 1-5. Dostupné z: <http://www.karger.com/doi/10.1159/000025015>

Fuller, E. et al.: Smoking, drinking and drug use among young people in England in 2004. Leeds: Health and Social Care Information Centre, 2005.

Hibell, B., Guttormsson, U., Ahlström, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., Kraus, L.: Substance Use Among Students in 36 European Countries. The 2011 ESPAD report. Stockholm: Swedish Council for Information

on Alcohol and Other Drugs (CAN), European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA), Council of Europe (Pompidou Group). 2012.

Hibell, B., Guttormsson, U., Ahlström, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., Kraus, L.: The 2007 ESPAD report: substance use among students in 35 European countries. Stockholm: Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN), 2009.

Hibell, B., Andersson, B., Bjarnason, T., Ahlström, S., Balakireva, O., Kokkevi, A., Morgan, M.: The 2003 ESPAD report: Alcohol and Other Drugs use among students in 35 European countries. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN) and the Pompidou Group at the Council of Europe. 2004.

Mravčík, V. a kol.: Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2010. Praha: Úřad vlády České republiky. 2011.

Popov, P.: Další “šuplíkový document?” *Adiktologie*, 11, 2011, č. 1, s. 12-15.

Studničková, B., Petrášová, B.: Výroční zpráva ČR – 2011. Incidence, prevalence, zdravotní dopady a trendy léčených uživatelů drog. Praha: Hygienická stanice hl. m. Prahy, Centrální pracoviště drogové epidemiologie. 2012.

Šejda, J. a kol.: Prevence, léčba a další aspekty nákazy HIV/AIDS. Sv. 230. *Zdravotnické aktuality*. Praha: Galén, 1993, 267 s.

Do redakcie došlo 11.11.2012.